

**RAQAMLI MARKETINGNING KICHIK VA O`RTA BIZNES
BOSHQARUVIDA TADBIQ ETILISHINI TAKOMILLASHTIRISH**

Zilola Nematova

*Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti,
biznes boshqarish yo'nalishi 1- bosqich magistranti*

*Ilmiy rahbar: **Zamira Ashurova***

Annotatsiya: *Raqamli marketing raqamli iqtisodiyotning muhim bir qismi desak mubolag`a bo`lmaydi. Ushbu maqolada kichik va o`rta biznes boshqaruvida raqamli marketingni tadbiq etishning shart-sharoitlari muhokama etiladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli marketing, raqamli iqtisodiyot, kichik biznes, to`rtinchi sanoat inqilobi, kichik biznes boshqaruvi, raqamli biznes iqtisodiyoti.*

KIRISH

Bugungi kunda to`rtinchi sanoat inqilobi davrini boshlagan rivojlangan mamlakatlarda ham raqamli iqtisodiyot avvalo kichik va o`rta biznesda namoyon bo`lishi bilan ahamiyatli. Kichik va o`rta biznesning o`zi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishining asosiy drayverlardan biri ekanligi bilan diqqatga sazovordir. Mazkur holat ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar kichik va o`rta biznesini, taraqqiyotning an`anaviy modelidan innovatsion modeliga o`tishi lozimligini taqozo etadi.

Kichik va o`rta biznes boshqaruvini takomillashtirishda raqamli iqtisodiyot yutuqlarini joriy qilinishi o`z navbatida dastlab bu tushunchaning mohiyatini izchil tahlil qilish bilan bog`liq. Raqamli iqtisodiyot, uning o`tmishi, bugungi holati va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari aniqlash, biz tanlagan mavzudagi ilmiy-nazariy izlanishlarimizning nechog`lik dolzarb ekanligini anglatadi. Raqamli iqtisodiyotning mohiyatini, ko`llamini, uning rivojlanish bosqichlarini aniqlashda avvalo bu tushuncha to`g`risida aniq tasavvur va nazariy bilimlarning bo`lishi zaruriyatini keltirib chiqaradi [3].

ADABIYOTLAR SHARHI

1990-yillarda jahon iqtisodiyotdagi sifat o`zgarishlari hali ham, raqamli iqtisodiyotning asosi bo`lgan internetning paydo bo`lishi va rivojlanishi bilan bog`liq holda kechmoqda. Keyinchalik 2000-2020 yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi iqtisodiy tizimdagi o`zgarishlar uchun shart- sharoitlarni yaratdi. Bu jarayon raqamli sensorlarning tobora ko`payib borayotgan qurilmalariga (Internet of things) kiritilishi, yangi shaxsiy qurilmalar (mobil telefonlar, smartfonlar, planshetlar, noutbuklar, 3D

bosib chiqarish qurilmalari), yangi raqamli modellarni yaratish (bulutli ishlov berish, raqamli platformalar, raqamli xizmatlar), katta ma'lumotlar (Big date) texnologiyasidan foydalangan holda ma'lumotlar massivlaridan foydalanishning o'sib borayotgan intensivligi, ma'lumotlarni tahlil qilishning yangi usullari va qarorlar qabul qilish algoritmlari, shuningdek, yangi avtomatlashtirish va robotlashtirish jarayonlari bilan bosqichma- bosqich rivojlandi. "Axborot texnologiyalari, robototexnika, mikroelektronika, telekommunikatsiya kabi sohalaridagi inqilobiy siljishlar nisbatan yangi va muhim hodisa-raqamli iqtisodiyotni keltirib chiqardi".

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ushbu texnologiyalar jamiyatning barcha jabhalariga kirib borishi natijasida "ishlab chiqarishda mehnat samaradorligining oshishi, biznesning raqobatbardoshligining o'sishi, ishlab chiqarishdagi xarajatlarning kamayishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, yangi zamonaviy kasblarning paydo bo'lishi" ga olib keldi. Ammo, shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, raqamli iqtisodiyotning ko'lami keng tushunchadir va u global miqyosda notekis taqsimlangan. Raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi AQShda 10,9, Xitoyda 10, Hindistonda 5,5 foizni tashkil etadi. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 2 foizdan ham oshmaydi [4].

Hozirgi kunda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning tarkibiy qismlariga elektron tijorat, "Elektron hukumat" tizimi, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida, xizmat ko'rsatish sohalarida "aqlli" (smart) texnologiyalarni joriy etish, "Aqlli shahar", "Xavfsiz shahar"ni yaratish, shuningdek "Buyumlar Interneti" dan keng foydalanish va boshqalar kiradi. Lekin shuni aytish lozim-ki, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot "O'zbekiston potentsiali"ga nisbatan ancha sust rivojlanmoqda. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda infrotuzilmalarning roli qoniqarli darajada bo'lsada, kerakli resurs va imkoniyatlar mavjud. Shu o'rinda mamlakatimiz miqyosida raqamli iqtisodiyotni rivojlanishida to'siq bo'layotgan ayrim jihatlarni ochib berishni maqsad qilib qo'ydik. Bular, internet tezligining pastligi, axborot texnologiyalari sohasida qonunchilikning zamondan orqada qolganligi, fuqarolarda kompyuter savodxonligining o'ta pastligi, axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarning yetishmasligi yoki ularni boshqa mamlakatlarga ketib qolishi, axborot madaniyatining pastligi, axborot texnologiyalari xavfsizligi yaxshi emasligi, boshqaruv organlarida sohani tushunadigan mutaxassislarning kamligi, ilm-fan va ayniqsa aniq fanlarning rivojlanishi sustligi kabi yana bir qator muammolar bevositaiqtisodiyotning nafaqat kichik va o'rta biznes tarmog'i, qolaversa, barcha tarmoqlarini raqamlashtirishda qiyindchiliklarga sabab bo'lmoqda. Raqamli iqtisodiyotning geografik yo'nalishi dastlab rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan

**"INTEGRATION, EVOLUTION, MODERNIZATION:
WAYS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION"**

bo'lsa, uning oqibatlari global miqyosga ega bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlarga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday qilib, raqamli iqtisodiyotni tahlil qilishda uning rivojlanish o'lchoviga jiddiy e'tibor qaratish zarur. Yuqorida raqamli iqtisodiyotning O'zbekiston sharoitida qanday tarkibiy qismlardan tashkil topganligi va qay darajada ekanligini aniqlagan bo'lsak, uning rivojlangan mamlakatlarda qanday tavsiflanishin nazariy tahlil qilmoqchimiz (1 - jadval) [5].

Ilmiy-nazariy izlanishlar tahlili shundan dalolat berdiki, rivojlangan mamlakatlar amaliyotida raqamli iqtisodiyot kategoriyasiga berilgan ta'riflarning asosiy qismi innovatsion texnologiyalar va biznes bilan o'zaro bog'langan.

1-jadval

Rivojlanish bosqichlari bo'yicha raqamli iqtisodiyot kategoriyasiga berilgan ta'riflar tahlili

Manba	Ta'rif	Nazariy tahlil
Tapscott, 1996: The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence New York, NY: McGraw-Hill.	Muallif raqamli iqtisodiyot tushunchasini bevosita ta'riflamaydi uning o'rniga tarmoqli tushunchasini davri (Age of Networked Intelligence) tushunchasini qo'llaydi. Uning mohiyati "tarmoq texnologiyalari orqali odamlarning o'zaro ta'sirida aql, bilim va ijodkorlikni birlashib ijtimoiy kapital va farovonlikka erishish".	Mazkur nashrda "raqamli iqtisodiyot" atamasi birinchi marta qo'llanilgan bo'lib, unda raqamli iqtisodiyot rivojlani- shining yangi bosqichi sifatida biznesni yangi turlarining va yangi texnologiyalar o'rtasidagi munosabatni qanday izohlashi va bir komponent ikkinchisining paydo bo'lishiga olib kelishiga etibor qaratiladi.
Brynjolfsson, Kahin, 2000b: Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research/ E. Brynjolfsson, B. Kahin (eds). Cambridge:	"Raqamli iqtisodiyot bu kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda axborotni raqamlashtirish hisobiga iqtisodiyotning tarmoqlarining tugallanmaga transformatsiyasidir".	Muallif raqamli iqtisodiyotni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi-lar. Ya'ni bular: makroiqtisodiyot, raqobat, mehnat bozori, tashkiliy tuzilmadagi o'zgarish-lar kabilar.

**"INTEGRATION, EVOLUTION, MODERNIZATION:
WAYS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION"**

MIT Press.		
Mesenbourg, 2001: Measuring the Digital Economy (US Bureau of the Census) Suitland, MD.	Muallif "raqamli iqtisodiyot" tushunchasi uchta komponentdane laborat ekanligini ta'kidlaydi: 1) "elektron operatsiyalar va elektron tijorat uchun foydalaniladigan butun iqtisodiy infrotuzilmaning bir qismi bo'lgan elektron biznes infrotuzilmasi; 2) elektron biznes - korxonalar kompyuter tarmoqlari yordamida amalga oshiradigan har qanday operatsiya; 3) elektron tijorat, ya'ni kompyuter tarmoqlari yordamida sotilgan tovarlar va xizmatlar hajmi".	Muallif elektron biznes va elektron tijorat fenomenini qanday o'lchashga e'tibor qaratadi.
Knickrehm M., Berthon B., Daugherty P. (2016) Digital Disruption: The Growth Multiplier. Dublin: Accenture.	"Raqamli iqtisodiyot turli "raqamli" resurslar tomonidan yaratilgan jami ishlab chiqarishning bir qismidir. Ushbu resurslarga raqamli ko'nikmalar, raqamli uskunalar (apparat, dasturiy ta'minot va aloqa) va ishlab chiqarishda qo'llaniladigan raqamli tovarlar va xizmatlar kiradi. Bu yondashuv raqamli iqtisodiyotning	Muallif raqamli iqtisodiyotning asosiy elementlarini eng yaxshi tarzda qo'llash orqali mikro va makroiqtisodiy o'sishni rag'batlantirish choralarini ko'rib chiqadi.

Keltirilgan ta'riflar raqamli iqtisodiyot kategoriyasiga berilgan ta'rifning ikkita eng muhim tarkibiy qismini qayd etgan. Masalan, Brynjolfsson va Kahin o'z ishlarida raqamli iqtisodiyot iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining

tugallanmagan transformatsiyasi sifatida ta'riflashsa, Mesenbourg va Elmasry T. tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot biznesni raqamlashtirish bilan shakllantirilishining bir nechta komponentlarini tavsiflashgan. Tahlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish bevosita ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni raqamlashtirish va transformatsiyalash asosida amalga oshiriladi. Bu esa rivojlangan mamlakatlar tajribasiga ko'ra, albatta biznesning dastlabki bosqichi bo'lgan kichik va o'rta biznesni transformatsiyalash bilan boshlanadi. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ta'rifning negizida ham raqamli iqtisodiyotning tub mohiyatida biznesni raqamlashtirish ko'zlangan bo'lib, sanoati rivojlangan mamlakatlar tadqiqotchi olimlari ishlab chiqqan ta'riflarning majmuasi sifatida talqin etilgan.

Xorij amaliyotida iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlaridan ma'lumki, raqamli iqtisodiyotning biznesga ta'siri yoki aksincha biznesning raqamli iqtisodiyotga ta'siri natijasida iste'molchilarning iqtisodiy tizimga ongli ravishdagi munosabati iqtisodiyotning yangi turdagi o'ziga xos nomlar bilan talqin etilishi orqali namoyon bo'ldi, ya'ni: "talabga asoslangan iqtisodiyot (*on-demand economy*), mobil iqtisodiyot (*mobile economy*), birgalikdagi iste'mol iqtisodiyoti (*sharing economy*), hamkorlik iqtisodiyoti, vikinomika (*wikinomics*), yuqori texnologiyali uzatish iqtisodiyoti (*hi-tech gift economy*)", "platforma iqtisodiyoti (*platform yeconomy*), erkin daromadlar iqtisodiyoti («giganomika», *gig-economy*)" kabilar raqamli texnologiyalar paydo bo'lishidan oldin mavjud bo'lmagan iqtisodiy faoliyatning mutlaqo yangi bo'lgan turlari hisoblanadi. Bunga aniq misollar sifatida Google, Facebook, Amazon, eBay, Alibaba, Uber va Airbnb singari platforma kompaniyalarini keltirish o'rinli. Biz ushbu kompaniyalarni raqamli iqtisodiyotning bir qismi deb hisoblaymiz, chunki ular innovatsion raqamli texnologiyalar va raqamli biznes modellariga asoslangan raqamli platformalardir.

XULOSA VA MUNOZARA

Demak, qilgan tahlilimiz natijasi raqamli iqtisodiyotning asosiy qismi biznesning raqamlashtirilishi bilan rivojlanar ekan, iqtisodiyotning yangi turdagi nomlanishini taqozo etdmoqda. Ya'ni iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari bo'yicha unga mos holda uning nomlanishi ham yuqorida turlicha talqin etilmoqda. Biz esa biznesni raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi sifatida ta'riflab, raqamli iqtisodiyotni shakllantirishda asosiy rolni kichik va o'rta biznesni raqamlashtirish bilan bog'liq degan xulosaga keldik.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Birlashgan millatlar tashkilotining savdo va rivojlanish konferensiyasi 04.09.2019 y.
2. Xo'jamqulov. Oliy majlis Qonunchilik palatasi deputati. "O'zbekiston mintaqaviy IT-markazga aylanishi lozim". Xalq so'zi 2022 yil 20 aprel, №81 (8143).
3. Содикова, А. Х. (2019). Признаки процесса обучения. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 49.
4. Содикова, А. (2023). New Uzbekistan–The Value of Membership in the Continuous Education System. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 31(31).
5. Содикова, А. (2023). Шахсинг касбий фаолиятини ўрганишга психологик ёндашув. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 31(31).
6. Sodikova, A. H. (2023, March). DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SPECIAL COMPETENCIES IN STUDENTS OF TECHNOLOGICAL EDUCATION. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"* (Vol. 2, No. 4, pp. 93-99).
7. Muratova, G. R., & Komilova, M. (2022). PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOYLASHTIRISH USULI SIFATIDA. *Oriental Art and Culture*, 3(2), 697-701.
8. Muratova, G. R. (2021). To the problems of self-assessment of children with disabilities through adaptive physical education and sport. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 455-458.
9. Муратова, Г. Р. (2020). ВОПРОСЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI).
10. Asqarova, S. I. (2020). Terminology Of The Direction Of Language Contacts In Modern Linguistics. *Scientific Bulletin Of Namangan State University*, 2(11), 234-239.
11. Саидова, Н. О., & Ёигиталиева, М. Ш. (2022). АХБОРОТ-КОММУНИКАТИВ ТАЪЛИМ МУҲИТИНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ. *Miasto Przyszłości*, 28, 395-398.
12. Саидова, Н. О. (2022, November). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 10, pp. 260-263).

13. Саидова, Н. О. (2022, September). Бўлажак ўқитувчиларнинг компетентлигини шакллантириш муаммолари. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS"* (Vol. 1, No. 1, pp. 147-150).

14. Karimova, S. B. (2022). BELIEFS ABOUT TEACHING GRAMMAR. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(Special Issue 2), 123-127.

